

УДК 340.1+316.346.2-055.2

Н.О. БОНДАРЕНКО, канд. юрид. наук,
Український державний університет фінансів та
міжнародної торгівлі

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВЧЕНЬ ПРО ПРАВА ЖІНОК

Ключові слова: права жінок, гендерна рівність,
лібералізм, соціалізм, фемінізм

Розбудова демократичної, соціальної і правової держави вимагає першочергового забезпечення прав і свобод громадян. Це переконливо свідчить про необхідність пошуку нової наукової парадигми у форматі суспільство–державна–права людини. Складова цієї проблеми – врегулювання правового статусу жінок, головним елементом якого є основні права й обов'язки жінок, що безпосередньо визначають їх становище у суспільстві, міру юридичної свободи і відповідальності, створюють необхідні умови для всебічного розвитку особи, задоволення її інтересів та потреб. Водночас подальше здійснення державно-правової і політичної реформ, європейський вибір України, вироблення демократичних засад гендерної політики мають ґрунтуватися й на фундаментальних узагальнюючих працях з історії політико-правової думки. Такі дослідження можуть бути використані при подальшому опрацюванні Концепції гендерної політики, внесенні до неї змін і доповнень, розробці нового гендерного законодавства.

За хронологічною ознакою існуючий історіографічний масив щодо прав жінок можна умовно поділити на науковий доробок, зроблений до і після незалежності України.

Література першого із зазначених періодів характеризується великою кількістю популярних і пропагандистських видань, які належали ідеологам пролетарського жіночого руху І. Арманд [1], В.Л. Більшай [2], А. Калигіній [3], О. Коллонтай [4], Н. Крупській [5], О. Пілацькій [6], К. Самойловій [7]. Наприкінці 1950-х – на початку 1970-х років з'являються

праці зі шлюбно-сімейного законодавства таких видатних учених, як М. Гордон [8], Г. Свердлов [9], колективна монографія В. Маслова, О. Підпригори та О. Пушкіна [10]. У 1960 році побачила світ праця Г. Матвєєва [11], яка була лише коротким нарисом історії сімейного законодавства УРСР за період з 1917 до 1959 року. У цих працях певною мірою досліджено питання еволюції сімейного законодавства. Що ж до проблематики рівності чоловіка і жінки, то в цих виданнях їй не приділено значної уваги.

У 1970-ті роки – першій половині 1980-х років помітний внесок у теоретичну розробку проблеми трудових прав жінок зробила В. Толкунова [12]. Проблематика міжнародної співпраці щодо захисту прав жінок знайшла своє висвітлення в роботах Г. Дмитрієвої [13] та Є. Коршунової [14]. Серед фундаментальних праць 1980-х рр. слід відмітити праці О. Азарової [15], М. Данченко [16], у яких досліджено соціально-економічні проблеми рівноправності жінок і чоловіків у радянському суспільстві. У цей період зростає інтерес до проблеми участі жінок у державній сфері управління, про що свідчать праці М. Кирилової [17], В. Копейко та А. Риндіної [18], А. Музирі [19], Н. Сьомке [20] та ін.

Проголошення у 1991 р. незалежності України створило умови для осмислення проблеми прав жінок на принципово новому, національному рівні, що стимулювало появу ряду досліджень становища жінки в Україні. Це праці М. Богачевської-Хом'як [21], М. Буроменського [22], А. Кормич [23], Н. Лавриченко [24], К. Левченко [25], Т. Мельник [26], О. Рудневої [27], С. Павличко [28], С. Хрисанової [29]. Зазначені публікації переважно вміщують аналіз сучасного правового становища жінок у контексті конституційного, трудового, шлюбного і міжнародного права або мають винятково історичну, політологічну та соціологічну спрямованість. Вчення про права жінок в політико-правових доктринах минулого не знайшли достатнього висвітлення в сучасній літературі. Тому метою статті є прагнення певною мірою компенсувати не-

стачу саме комплексних наукових розробок з досліджуваної теми.

Питання жіночих прав не відразу стали надбанням правової науки, їх формулювання підготовлено тривалими пошуками. Аналіз прав жінок вимагає конкретно-історичного розгляду і вибору методології дослідження, адже, не спираючись на історичні філософсько-політологічні традиції, важко зрозуміти сучасні дискусії навколо будь-якої проблеми, в тому числі і проблеми жіночих прав. Тому, на наш погляд, доцільно провести комплексний аналіз найбільш впливових філософських і політологічних течій минулих часів та сучасності, які зможуть бути використані як методологічні засади проведення нашого дослідження.

Підпорядковане, залежне, а точніше, безправне становище жінки було основою формування негативного ставлення до неї з боку чоловіків. Три речі можна вважати щастям, – стверджував старогрецький філософ Сократ, – те, що ти людина, а не дика тварина, що ти грек, а не варвар, що ти чоловік, а не жінка. Егалітарна ж тенденція в політологічній та філософській думках, якщо розглядати їх в історичному ракурсі, була виражена досить слабо.

Одним із перших, хто доводив необхідність рівноправності статей у суспільстві, був давньогрецький філософ Платон. У праці «Держава» Платон розвинув ідею про рівноправність чоловіків і жінок: «Однакові природні властивості зустрічаються у живих істот тієї й іншої статі і за своєю природою як жінки, так і чоловіка можуть брати участь в усіх справах» [30, с.251]. Але ця точка зору була скоріше авторитарною, ніж демократичною, оскільки рівноправність Платон визнавав лише для кращих: правителів і стражів. Він також обстоював спільність жінок, дітей і побуту, регулювання шлюбних відносин, виступав за державне виховання дітей. Платон вважав, що шлюбні відносини повинні допускатися для жінок лише з 20 до 40 років, для чоловіків – від досягнення повної зрілості і до 50 років, тобто в такому віці, коли можна чекати

здорових дітей. Ті діти, що народяться від стосунків між чоловіком і жінкою, які досягли граничного віку підлягають знищенню [30, с.257–260].

У праці «Закони» Платон теж підняв проблему рівності статей. Він виступав за рівне виховання жінок із чоловіками, навчання їх військовій справі. Жінкам виділялись окремі сфери діяльності – виховання малолітніх, нагляд за шлюбами та навчання молоді [31, с.261–263, 285–286]. Але тут жінка не мала право втручатися в державні справи.

Таким чином, Платон, розробляючи свою ідею держави, виходив за рамки грецького права та звичаїв у питаннях, пов'язаних із місцем та роллю жінки. І хоча Платон був далекий від ідеї зрівняння жінки в правах із чоловіком, усе ж таки він високо цинив розумові здібності жінок і вказував на обов'язок держави зробити її становище відповідним її природному призначенню.

На противагу Платону, Арістотель був мислителем, який задав «біологічну парадигму» трактування жінок. Чоловіка він розглядав як активну форму, а жінку – як пасивну матерію, тіло [32, с.383]. Жінку Арістотель вважав істотою більш низького порядку, ніж чоловік, тому відносини в сім'ї, на його думку, повинні будуватися на пануванні чоловіка над жінкою, однак він підкреслював, що жінка не є рабою чоловіка. Оскільки жінки, в принципі, є здатними до прийняття суспільно-політичних рішень, вони займають становище вище від рабів [32, с.377, 398, 400]. Захищаючи сувору одношлюбність, Арістотель вважав, що держава буде тим міцніша, чим міцніше буде сім'я.

Таким чином, античні мислителі-класики, висловлюючи грецькі настрої відносно місця жінки в суспільстві, так і не змогли піднятися вище домінуючих тоді звичаїв і норм суспільного співжиття. Безперечною їх заслугою було те, що вони підняли питання рівності жінки і чоловіка, висловили думки про можливість участі жінок у громадському житті.

Християнське вчення оголосило рівність жінок і чоловіків, але не перед державою, а

перед Ісусом Христом. Ось що Апостол Павло говорить у посланні до Галатів: «...нема чоловічої статі, ані жіночої, – бо всі ви один у Христі Ісусі!» [33]. Разом із визнанням провини жінки у гріхах людського роду, її онтологічної вторинності, християнство все ж залишало жінку у підпорядкуванні чоловікові. Апостол Павло вчив: «А жінці навчати я не дозволяю, ані панувати над мужем, але бути в мовчанні. Адам бо був створений перший, а Єва потому. І Адам не був зведений, але, зведена будучи, жінка попала в переступ» [33, с.241].

Таким чином, зробивши певний крок уперед у зрівнянні жінки з чоловіком, все ж таки рівність жінок у християнстві мала обмежений характер. Становище жінки змінилося, коли християнство стало державною релігією. Апостольське вчення перетворювалось у закон новими проповідниками, що говорили від імені Бога. Тому законом стало підпорядкування жінки своєму чоловікові. Церква вважала жінку неповноцінним створінням, розглядаючи її лише як «засіб дітонародження». Визначний теоретик християнства Фома Аквінський заявив: «Жінка – бур'ян, що швидко росте, вона неповноцінна людина, тіло якої лише тому швидше досягає повного розвитку, що воно меншої вартості і що природа менше з ним займається» [34, с.100].

Епоха Відродження принесла Європі революційні зміни в культурному обличчі і в суспільній свідомості. Ренесансний гуманізм ставився однаково до чоловіків і жінок, а тому став об'єктивною передумовою для виникнення ідеї жіночої рівноправності. Видатні гуманісти того часу виявляли велику повагу до жінки, її розуму і духовного світу. Це підтверджується присвяченням жінці ряду творів Данте, Петрарки, Боккаччо, залученням жінок до обговорення наукових і літературних тем, а також їх участю в гуманістичному русі, зокрема, в боротьбі за жіночу освіту (Сфорца). Звичайно, коло освічених жінок того часу було надто обмежене. Ідеї були далекі від утілення їх у життя. Суспільний статус жінки залишався послідовно підлеглим. Навіть представниць знаті і коронованих персон, на-

ділених певним статусом у суспільстві, сприймали тільки в контексті умовностей, що перетворювали жінок у безособистісних носіїв цього статусу. Але ідеї, що зародилися в епоху Відродження, жили і знаходили свій відгук у наступних поколіннях європейської інтелігенції, особливо серед інтелігенції освітньої епохи XVII–XVIII століть.

Просвітники, які створили культ розуму і які вважали, що всі люди вільні від народження і тому мають бути рівними перед законом, об'єктивно багато зробили для подолання суспільних забобонів, що ставили жінку в нерівне становище. «Одним із найважливіших для загального щастя результатів прогресу людського розуму ми повинні вважати повне руйнування забобонів, що створили нерівність прав між статями» [35, с.246]. Інший видатний англійський мислитель – Д. Локк – у праці «Два трактати про правління» багато уваги присвятив проблемі батьківської влади, яку він називає родинним правом. А це означає, що влада належить також і матері [36, с.291–292].

Подальшій ерозії суспільної установки феодалізму на призначення жінки в суспільстві піддав Ш. Монтеск'є у своїй відомій праці «Про дух законів». Він вважав природною властивістю жінки управляти суспільством. Більше того, він уважав, що жінки з однако-вим успіхом управляють у державах поміркованого способу правління і в деспотичних державах [37, с.253–254].

Важливий крок у подальшій еволюції суспільно-політичних поглядів на жіноче питання відіграли праці Жан Жака Руссо. Він вважав, що кожна людина народжується свободою, і відмовиться від своєї свободи – «...це значить відмовитися від своєї людської гідності, від права людини, навіть від її обов'язків» [38, с.267–268]. Утверджуючи права кожної людини, її свободу і рівність перед законом, Руссо проголосив принцип рівноправності чоловіка і жінки: «У всьому, що не стосується статі, жінка рівна з чоловіком» [38, с.567–514]. Однак він вважав, що жінка повинна передовсім «віддаватися гос-

подарству і піклуватися про свою сім'ю», піклуватися про чоловіка і дітей і «робити їм життя легким і відрадним» [39, с.546, 555, 558]. Таким чином, обстоюючи ідею всебічного розвитку особи жінки, Руссо все ж таки не допускав повної рівноправності чоловіка і жінки в усіх сферах громадського життя.

Ідеологи буржуазних революцій проголошують настання нової ери – ери прав людини, відкидаючи непорушність повного і нібито освяченого небесами всевладдя монарха над підданими, чоловіка над жінкою. І натомість заявляють про свободу і рівність усіх людей перед законом. Такий підхід у глибині своїй передбачає перегляд самої сукупності відносин влади. Із відносин панування-підкорення вони повинні перетворитися у відносини рівноправні. Будь-який володар – монарх, начальник, господар або чоловік – «розвінчується», він перестає бути і, що також дуже важливо, відчувати себе володарем підлеглих, які за традиційного укладу належали йому душею і тілом. Володар перетворюється на простого виконавця певних функцій в абсолютно іншій системі розподілу праці, що передбачає не володіння іншою людиною, а управління конкретним процесом. Його взаємодія з підлеглими перетворюється на узгоджений розподіл ролей, обов'язків між різними, але рівними суб'єктами. У цьому перерозподілі повноважень між різними гілками влади, державою і громадянським суспільством, між чоловіками і жінками, за великим рахунком, полягає суть демократичного перевлаштування суспільних систем, суть їх модернізації.

Французький філософ-просвітник Ж.Е. Кондорсе в праці «Про допуск жінок до громадянських прав» виступив за надання жінкам виборчих прав, а також свободи вибору будь-якої посади. Він писав: «Одним із найважливіших для загального щастя результатів прогресу людського розуму ми повинні вважати повне руйнування забобонів, що створили нерівність прав між двома статями, згубну навіть для того, кому вона сприяє» [35, с.246–247].

Видатним організатором і агітатором жіночого руху під час Великої французької революції стала Олімпія де Гуж – поборниця прав жінок, драматург, автор «Декларації прав жінки і громадянки» (1789), написаної на противагу програмному документу французької революції «Декларації прав людини і громадянина». У гаслі «Усі люди народжуються і залишаються вільними і рівними в правах» її обурило слово «люди», що звучить по-французьки «les hommes», тобто «чоловіки». Вона кинула виклик патріархальним засадам, проголосивши, що жінка – «femme» – теж людина, а тому і вона має право на повноту цивільних прав і свобод нарівні з чоловіком. «Декларація» закликала всіх жінок пробудитися, з'єднатися і протиставити «безглузду і тиранію... грубій фізичній силі силу розуму і справедливості». Під час якобінського терору їй було страчено. Саме їй належить вислів: «...усі громадянки і всі громадяни, відповідно до своїх здібностей, мають бути допущені до всіх громадських місць, відзнак, посад; тільки відмінність між їх чеснотами і талантами повинна служити критерієм при їх виборі. Жінка має право вийти на ешафот, зійти на трибуну: їй слід було б мати обидва ці права» [40, с.244].

У ході буржуазних революцій, що передусім були революціями «права», «правосвідомості», про свої претензії на роль повноцінних громадянок заявляють і жінки Англії. Перш за все, це Марія Вольстонкрафт – авторка праці «На захист прав жінок» (1792), в якій докладно описано становище неуттва і рабської покірності, на яке через соціальні забобони і систему виховання були приречені жінки. Вона проаналізувала «гідності жіночого характеру», підкресливши, що вони є результатом чоловічого погляду на жінок; критикувала дуже популярні у той час погляди на виховання відомого французького філософа Ж.-Ж. Руссо, який уважав, що жінка ніколи не спроможна відчувати себе незалежною, що нею треба керувати. Марія Вольстонкрафт негативно ставилася до інституту шлюбу із його підходом, що принижує місце і позицію

жінки, а також критикувала законодавство, яке закріплює підлегле становище жінок. На її думку, надання жінкам усіх громадянських прав служить не лише ідеї справедливості, а й виступає необхідною передумовою для їх всебічного розвитку: «Нехай жінку, як і чоловіка, прилучають до всіх благ виховання і до управління країною, тоді буде видно, наскільки жінки стануть розумніше й кращі у міру свого визволення» [40, с.247].

Потім, під час промислових революцій, жінки в масовому порядку виявляються втягнутими в суспільне виробництво, що змушує їх домагатися рівноправності вже у сфері соціально-економічних відносин. Пізніше настає час культурних революцій, що змінюють підхід до репродуктивних функцій жінок, поглядів на любов, народження дітей, сімейне життя. Більше двох століть жінки відвойовували для себе, умовно кажучи, три групи прав: політичні (громадянські), соціально-економічні та репродуктивні права, які могли б дозволити їм розраховувати на соціальний статус, порівнянний в основних параметрах із чоловічим.

Для подолання забобонів стосовно жінок багато зробили і утопісти. Уважаючи за необхідне перетворення існуючого суспільства і малюючи ідеалістичні картини майбутнього, утопісти думали, що перехід до уявного суспільства буде здійснюватися шляхом загального визвольного процесу, в якому величезне значення повинно належати визволенню жінок. Виступаючи за соціальну рівність жінок і чоловіків, вони разом з тим підкреслювали необхідність урахування особливостей жіночого організму при наданні їм конкретних видів праці. Прогресивною була їх вимога розвитку освіти серед жінок. Так, в ідеальній державі Т. Мора «чоловіки і жінки проводять у навчанні ті години, коли вони вільні від робіт» [41, с.145]. Але у сімейних відносинах проявляються патріархальні пережитки: «...дружини прислужують чоловікам, діти батькам і взагалі молодші старшим» [41, с.128]. Відомий утопіст Т. Кампанелла в своїй праці «Місто сонця» повторив ідею Платона про регламен-

тування державою сімейно-шлюбних відносин: «начальники визначають... які чоловіки і жінки за будовою свого тіла більше підходять одне одному», а вихованням дітей мала займатися держава [42, с.91–92].

Значний внесок у розробку жіночого питання у XIX столітті зробив Шарль Фур'є, який перший висловлює думку про те, що «міра визволення жінки є природним мірилом загального визволення» [43; с.55]. Він критикував тогочасний шлюб, який, на його думку, перетворив жінку в рабину домогосподарства. Гармонією Фур'є називав суспільний лад, в якому панує організоване колективне домоводство, що спирається на кооперативну організацію промислового, ремісничого, селянського і домашнього виробництва та господарювання. Тут жінка має стати цілком рівноправним членом суспільства, в якому не буде «виключення жінок із галузі медицини і освіти, зведення їх діяльності до шиття і горщика» [44, с.400].

У XIX столітті, в часи розвитку капіталізму, формуванню специфіки дискусій навколо жіночих проблем сприяли дослідження Джона Стюарта Міля, Ф. Енгельса, Августа Бебеля та інших. У цей період і в політико-правовій думці України поряд з ідеями соціального і національного визволення виникають прогресивні ідеї емансипації жінки. Ідеологічне, філософське та політичне обґрунтування ідеї жіночого визволення знайшли в працях І. Франка, Л. Українки, М. Коцюбинського, М. Драгоманова, Н. Кобринської та інших прогресивних діячів української культури. На наш погляд, ідейні концепції щодо прав жінки та її місця в суспільстві XIX – початку XX століття доцільно розглядати за такими напрямками: ліберальний, феміністський, радикально-демократичний і соціалістичний.

Лібералізм – ідейно-політична течія, яка ставить за мету визволення суспільства від опіки держави, а особистості – від тиску авторитарної колективності. Засновниками лібералізму в західній європейській політичній думці були І. Бентам, Дж. С. Міль, А. Сміт, Г. Спенсер. Ліберальний підхід до рівності

статей полягає в усуненні перешкод на шляху до жіночої освіти, працевлаштування тощо.

Один із засновників ліберальної доктрини – англійський філософ і економіст Джон С. Міль – у своїй праці «Підпорядкованість жінки» виділяв два чинники, що ставлять жінку в підпорядковане становище: по-перше, любов чоловіків до влади, і, по-друге, їх перевага у фізичній силі. Він заперечував поширені в ті часи твердження про розумову і моральну неповноцінність жінки, відкидав ідею про те, що є «якась різниця між обома статями, що розглядаються як розумні і моральні істоти» [45, с.16]. Визначаючи основні шляхи вирішення жіночого питання, Джон С. Міль наполягав на правовій рівності чоловіка й жінки і вважав, що для розвитку всіх здібностей жінки необхідно надати їй можливості вільної конкуренції з чоловіками.

В Україні представники ліберального напрямку (М. Драгоманов, М. Грушевський, С. Руссова) розглядали емансипацію жінки як процес становлення особистості і її самореалізацію. Виключно важливе значення в цьому процесі відводилось розвитку духовної культури і освіти серед жінок. Своєю теоретичною і практичною діяльністю цю ідею підтримав український історик і громадський діяч М. Драгоманов. Він вважав, що при вирішенні жіночого питання не потрібно створювати окремі жіночі організації, бо жіноча справа не існує відокремлено від загальнолюдської і культурної справи. В листі до Н. Кобринської від 02.05.1893 р. М. Драгоманов пише: «Я все ніяк не можу собі поділити арифметики на жіночу і чоловічу і думаю, що вона одна для всіх і що жінки себе найскоріше піднімуть, коли просто стануть робити всі наші праці не гірше нас» [46, с.4].

Підсумовуючи погляди представників ліберального напрямку можна зробити висновок, що соціокультурний підхід є для них основним у процесі вирішення жіночого питання, вони говорять про найбільш важливе і на сьогоднішній день: про необхідність відродження людської особистості і її гідності.

Методологічне та теоретичне забезпечення жіночого руху з кінця XIX і протягом усього XX століття брав на себе *фемінізм*.

Фемінізм (фр. *feminisme*, від лат. *femina* – жінка) – загальна назва широкого руху за зрівняння в правах жінок із чоловіками, що в першу чергу ставили своїм завданням домогтися надання жінкам виборчих прав.

При історичному вивченні фемінізму дослідники виділяють три основні хвилі: боротьба за політичні права – XIX – початок XX століття; боротьба за права та рівні можливості – 1920–1960-ті роки XX століття; модерний фемінізм – початок 1970-х років, боротьба проти насильства та завуальованих форм дискримінації. Феміністки виступають проти обмеження в правах, позбавлення рівноправності, патріархальних стосунків, ідеології жіночого призначення, подвійних стандартів моралі щодо поведінки для чоловіків та жінок, насильства у відношенні жінок.

Фемінізм, як ідейно-політична течія, виникає в Україні в 70-ті роки XIX століття в східній Галичині і на Буковині. У його витоків стояли: українська письменниця, перший організатор жіночого руху в Галичині Наталія Кобринська, Євгенія Ярошинська, Уляна Кравченко, Клементина Попович-Боярська та інші.

Представники *радикально-демократичного напрямку* другої половини XIX – початку XX століття виступали за необхідність корінних соціально-економічних змін існуючого суспільства, що, на їх думку, знаходилося в органічному зв'язку з жіночою емансипацією. В Україні з таких позицій виступив Т.Г. Шевченко. Визволення жінки від феодально-кріпосницьких порядків пов'язувалось ним із визволенням усього українського народу. Найвищим призначенням жінки він вважав материнство. Шевченко перший проводить нерозривний зв'язок індивідуальної жіночої долі з її соціальним становищем. Він вважає жінку здатною до рішучої й активної боротьби за свободу.

І. Франко бачив жіноче питання як цілий комплекс взаємозв'язаних соціально-еконо-

мічних, морально-правових, і культурно-побутових проблем. Основними критеріями, які можуть зробити жінку економічно і морально незалежною, є освіта і суспільна праця. Програма радикальної партії, одним із редакторів якої був Франко, «визнала колективний устрій праці, активне й пасивне виборче право для жінок, доступ для жінок до всіх шкіл» [47]. Вирішення жіночого питання Франко пов'язував із вирішенням питання національного. В основі досягнення соціального ідеалу лежить національне відродження, від якого залежить і визволення жінки.

Таким чином, представники українських радикальних демократів на відміну від лібералів, виступали не тільки за розвиток жіночої освіти, надання жінкам права займатися усіма видами діяльності, які були привілеєм чоловіків, але й проводили і нерозривний зв'язок між проблемою емансипації і необхідністю корінних соціально-економічних змін існуючого суспільства.

Представники *соціалістичного напрямку* стверджують, що «не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість». Тому К. Маркс, Ф. Енгельс, А. Бебель, Л. Браун, К. Цеткін, О. Коллонтай, В. Ленін та ін. значення суспільного прогресу бачили в розвитку матеріальних продуктивних сил суспільства і в зміні виробничих відносин, тобто відносин власності, що визначають, в основному, буття людей. У первісному суспільстві існувала суспільна власність на засоби виробництва, і жінка була незалежною; вона очолювала спільне «домашнє» господарство, що охоплювало багато шлюбних пар і, таким чином, займала гідне суспільне становище. Але поступово засоби виробництва перейшли у приватну власність окремих сімей, а верховенство над сім'єю – до чоловіка. Чоловік став власником сімейного майна, а жінка виявилася в патріархальній сім'ї нерівноправною і поневоленою, оскільки її домашня робота перетворилася із суспільної в приватну справу, втратила своє значення у порівнянні з промисловою працею чоловіків. Жінка, таким чином, була виклю-

чена з суспільного виробництва. У зв'язку з цим соціалісти марксистського напрямку зробили висновок, що «...першою передумовою визволення жінки є повернення всієї жіночої статі до суспільного виробництва, що, в свою чергу, вимагає, щоб індивідуальна сім'я перестала бути господарською одиницею суспільства» [48, с.73]. Марксистки вважали, що повна незалежність і рівноправність жінок настане тільки тоді, коли приватна власність на засоби виробництва буде повністю знищена, і засоби виробництва знову стануть суспільною власністю. З цієї марксистської точки зору історичний процес розвивається за такою схемою: від суспільної власності первісного суспільства і незалежного становища жінок через приватну власність класового суспільства і поневолене становище жінок знову до суспільної власності і незалежного рівноправного становища жінок.

Таким чином, представники соціалістичного напрямку бачили насамперед економічні чинники у вирішенні жіночого питання. Але вони догматизували шляхи соціального визволення жінки, зводячи їх до здійснення соціалістичної революції, встановлення держави диктатури пролетаріату, ліквідації приватної власності.

Підбиваючи підсумок існуючим в історії політико-правової думки ідеям, що стосуються осмислення проблеми прав жінок та їх місця в суспільстві, можна виокремити три групи мислителів, що висували різні теорії в цій галузі:

1. Мислителі, які виходили з первинності чоловічої статі, ототожнювали чоловіка з людиною, а жінку розглядали як тілесний додаток до нього. Їхні погляди служили обґрунтуванням патріархальної ситуації і домінування чоловіків в усіх сферах життя (Сократ, Аристотель).

2. Мислителі, які виходили з егалітарного принципу, визнавали наявність відмінностей між чоловіком і жінкою, однак, не вважали їх перешкодою на шляху ствердження рівності статей. Відмінності визнавалися на біологічному рівні, а принципи рівності затверджува-

лися на соціальному (Платон, Т. Мор, Т. Кампанелла).

3. Мислителі, які вважали поділ на статі недосконалістю людського роду і вбачали подолання статевої метафізичної відмінності у майбутньому як ознаку вдосконалення людини (Д. Локк, Ж. Кондорсе, Ш. Фур'є).

На нашу думку, теорії другої і третьої груп мислителів можна розглядати як теоретичні джерела нового сучасного підходу у дослідженнях з жіночої проблематики – *гендерного* – методології розгляду всіх соціальних проблем із позицій забезпечення рівних можливостей для чоловіків і жінок [29, с.201]. Аналіз наукової доктрини соціалістів (Ф. Енгельса, А. Бабеля, Л. Браун, В. Леніна, К. Цеткін) дає підстави стверджувати, що ідея рівності статей є вагомою частиною їх ідеології, а значить, висунуті ними теорії щодо рівності статей також можна розглядати як теоретичне джерело сучасної гендерної теорії.

Термін «гендер», «гендерний» почав застосовуватися після IV Всесвітньої конференції ООН зі становища жінок (1995 рік) для відзеркалення соціальної нерівності між чоловіком і жінкою. Означає визнання того факту, що об'єктивно існують дві різні статі як нерозривні частини людства, суспільства і сім'ї. Це детермінує їх відмінні біосоціальні можливості, реалії і необхідності, що потребує обов'язкового врахування цих відмінностей при розробці, прийнятті та реалізації стратегій (економічних, політичних, соціальних, культурних, репродуктивних та інших), що корінним чином впливають на відносини між чоловіками та жінками. З цих позицій права жінки досліджено в сучасних працях українських правників М. Буроменського, Н. Лавриненко, Т. Мельник, С. Хрисанової. Зокрема, М. Буроменський свій науковий доробок присвятив гендерній експертизі міжнародного права: дослідив процеси формування міжнародно-правового співробітництва щодо захисту прав жінок і утвердження гендерної рівності як специфічного напрямку міжнародного співробітництва з прав людини, висвітлив міжнародно-правові принципи рівноправності

жінок і чоловіків, правові засоби боротьби з дискримінацією щодо соціальних статей, зробив акцент на міжнародній правозахисній системі від гендерної дискримінації [22].

Конструктивний характер гендерних відносин між чоловіками і жінками, що набув міжнародного статусу і став використовуватися як основа побудови взаємодії держав стало колом наукових досліджень С. Хрисанової, яка схарактеризувала позитивну роль ООН у процесі формування гендерної ідеології, у створенні умов зародження нового гендерного світогляду – фундаментальної основи переміни характеру взаємовідносин між чоловіками і жінками як двома соціальними спільнотами в кожній країні [29].

Отже, проблема прав жінки була предметом політичних і правових вчень як минулого, пройшовши шлях від патріархальних уявлень про місце жінки в суспільстві до егалітаристського підходу, який, починаючи з XIX ст. мав ідейне забарвлення у вигляді чотирьох течій: ліберальної, феміністської, радикально-демократичної і соціалістичної. Проблема прав жінок і в сучасних умовах перебуває у полі наукового інтересу вчених-правознавців та суміжних наук, які поступово заповнюють існуючі прогалини у висвітленні цієї багатовимірної і актуальної теми, закладаючи міцні підвали нової теоретичної парадигми гендерної рівності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арманд И. Ф. Очередные задачи по работе среди женщин / Арманд И. Ф. – М., 1920.
2. Бильшай В. Л. Решение женского вопроса в СССР / Бильшай В. Л. – Изд. 2-е, перераб. – М., 1959.
3. Калыгина А. С. Права работниц и крестьянок в СССР / Калыгина А. С. – М.-Л. : ГИЗ, 1925. – 40 с.
4. Коллонтай А. М. Труд женщины в эволюции народного хозяйства / Коллонтай А. М. – М. : Пг., 1923. – 208 с.
5. Крупська Н. К. Жінка – рівноправний громадянин СРСР : зб. ст. і промов / Крупська

ка Н. К. – К. : I кн. ф-ка Партвидаву, 1937.

6. Пілацька О. Жінка-робітниця в соціалістичному будівництві / Пілацька О. – Харків, 1930. – 24 с.

7. Самойлова К. Первый Всероссийский съезд и организация работниц / Самойлова К. – 2-е изд. – Харьков, 1920. – 26 с.

8. Гордон М. В. Из истории советского семейного права Украинской ССР / Гордон М. В. // Уч. зап. Харьков. юрид. ин-та. – 1958. – Вып. 2. – С. 76–97.

9. Свердлов Г. М. Советское законодательство о браке и семье / Свердлов Г. М. – М. : Госюриздат, 1961. – 96 с.

10. Маслов В. Ф. Действующее законодательство о браке и семье / В. Ф. Маслов, З. А. Подопригора, А. А. Пушкин. – Харьков, 1972. – С. 9.

11. Матвеев Г. К. История семейно-брачного законодательства Украинской ССР / Матвеев Г. К. – К. : Изд-во КГУ, 1960.

12. Толкунова В. Н. Право женщин на труд и его гарантии / Толкунова В. Н. – М. : Юрид. лит., 1967. – 192 с.

13. Дмитриева Г. К. Международная защита прав женщины / Дмитриева Г. К. – 2-е изд., доп. и перераб. – К. : Вища шк., 1985. – 156 с.

14. Коршунова Е. Н. Международная защита прав женщин / Коршунова Е. Н. – М. : Международные отношения, 1975. – 96 с.

15. Азарова Е. Г. Проблемы равноправия женщины и мужчины в социальном обеспечении в СССР / Азарова Е. Г. – М. : Наука, 1989. – 164 с.

16. Данченко Н. И. Охрана прав и интересов советских женщин / Данченко Н. И. – К., 1987. – 48 с.

17. Кириллова М. В. Участие советских женщин в управлении обществом / Кириллова М. В., Семке Н. Н. – К. : Знание, 1984. – 16 с.

18. Копейко В. В. Решает женсовет / Копейко В. В., Рындина А. А. – М. : Моск. рабочий, 1987. – 132 с.

19. Музыря А. А. Женсовет: опыт, проблемы, перспективы / Музыря А. А., Копейко В. В. – М. : Политиздат, 1989. – 192 с.

20. Семке Н. Н. Активная жизненная пози-

ция советской женщины и ее реализация в сфере общественно-политической деятельности : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филос. наук : спец. 09.00.02 / Н. Н. Семке. – Х., 1984. – 24 с.

21. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: жінки в громадському житті України, 1884–1939 / Богачевська-Хом'як М. – К. : Либідь, 1995. – 424 с.

22. Буроменський М. В. Міжнародне право. Гендерна експертиза / Буроменський М. В. // Проект «Гендерна експертиза українського законодавства» / Т. М. Мельник (відп. ред.). – К. : Логос, 2001. – 40 с.

23. Кормич А. І. Права жінок в контексті загальних людських прав / Кормич А. І. // Актуальні проблеми політики. – 1997. – Вип. 1/2. – С.47–49.

24. Лавриненко Н. В. Жінчина: самореалізація в семье и обществе (гендерный аспект) / Лавриненко Н. В. – К. : ВИПОЛ, 1999. – 172 с.

25. Левченко К. Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку / Левченко К. Б. – Х. : Вид-во НУВС, 2001. – 348 с.

26. Мельник Т. М. Гендерна політика в Україні / Мельник Т. М. – К. : ПРООН, 1999. – 92 с.

27. Руднева О. М. Гендерна рівність у праві України: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Руднева О. М. ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 178 с.

28. Павличко С. Фемінізм / Павличко С. ; передм. Віри Агєвої. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 322 с.

29. Хрисанова С. Драма прекрасной дамы: парадоксы современного равенства мужчин и женщин / Хрисанова С. – Харьков, 2001. – 208 с.

30. Платон. Государство // Платон. Сочинения. – Т. 3. – Ч. I. – М., 1971. – 360 с.

31. Платон. Законы // Платон. Сочинения. – Т. 3. – Ч. II. – М., 1972. – 388 с.

32. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения : в 4-х т. Т. 4. – М. : Мысль, 1983. – С. 375–645.

33. Біблія. – К. : Вид-во Українського Біблійного Товариства, 1992. – С. 220.
34. Бебель Август. Жінщина і соціалізм / Бебель Август. Пер. с нем. – К. : Госполитиздат, 1959 – 592 с.
35. Кондорсэ Ж. Л. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума / Кондорсэ Ж. Л. – М. : Соцэгиз, 1936. – 350 с.
36. Локк Д. Два трактата об управлении // Локк Д. Сочинения в 3-х томах. – М., 1988. – Т. 3. – С. 135–407.
37. Монтескье Ш. О духе законов // Монтескье Ш. Избранные произведения. – М., 1955. – 360 с.
38. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права / Руссо Ж.-Ж. // Антология мировой философии. – М., 1970. – Т. 2. – С. 567–514.
39. Руссо Ж.-Ж. Эмиль // Руссо Ж.-Ж. Избранные произведения. – М., 1961. – 590 с.
40. Миловидова Э. Женский вопрос и женское движение : Хрестоматия / Миловидова Э. – М., 1929.
41. Мор Т. Утопия / Мор Т. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1953. – 296 с.
42. Кампанелла Т. Город Солнца / Кампанелла Т. // Утопический социализм : Хрестоматия. – М., 1982. – С. 82–100.
43. Рязанов Д. Взгляды Маркса и Энгельса на брак и семью / Рязанов Д. – М., 1927. – С. 55
44. Фурье Ш. Новый хозяйственный и социетарный мир // Фурье Ш. Избранные сочинения. – М., 1951. – Т. 3. – 600 с.
45. Милль Д. С. Подчиненность женщины / Милль Д. С. ; пер. с англ. – С-Пб. : Изд. книгопродавца В. Н. Губинского, 1896. – 120 с.
46. Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895) / Переписка М. – Зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1905.
47. Лук'янович Д. Іван Франко і жіноче питання / Лук'янович Д. // Жінка. – 1936. – № 11–12. – С. 4.
48. Маркс К. Твори / Маркс К., Энгельс Ф. – К. : Держполітвидав, 1959. – Т. 21. – 712 с.

Бондаренко Н. О. Историчні аспекти розвитку вчень про права жінок / Н. О. Бондаренко // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 87–96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11bnopp.pdf>

Розглянута еволюція вчень про права жінок від найдавніших часів до сучасних теоретичних розробок у галузі гендерної рівності, проведено комплексний аналіз найбільш впливових філософських і політологічних течій минулих часів та сучасності.

Бондаренко Н.А. Исторические аспекты развития учений о правах женщин

Рассмотрена эволюция учений о правах женщин от древнейших времен к современным теоретическим разработкам в области гендерного равенства, проведен комплексный анализ наиболее влиятельных философских и политологических течений прошлых времен и современности.

Bondarenko N.O. Historical Aspects of the Teachings on Women

Evolution of doctrines about the rights of women from the most ancient times to modern theoretical workings out in the field of gender equality is considered, the complex analysis of the most influential philosophical and politological currents of last times and the present is carried out.